

MARIJAN STOJKOVIĆ

NAŠ IZGOVOR SLOVA S U STRANIM RIJEČIMA

(Primljeno na I. sjednici V. odjela od 26. I. 1956. za Filologiju)

Kod nas se *s* u tuđicama iza likvidnih suglasnika često izgovara kao *z*; pita se, ima li kakvo hrvatsko pravilo za takav izgovor, ima li *ga* u stranim jezicima i u kojima i, ako ima, kojega se imamo držati. Ne radi se o pisanju slova *s*, nego o izgovoru; ne radi se o fonetičkom ili etimologijskom pravopisu, nego se radi o točnom i dosljednom izgovoru slova *s* u tuđicama i posuđenicama, pa dosljedno i o pisanju.

Načelo, koje bi nas vodilo: primaju se tuđe riječi i izgovaraju tuđa slova onako, kako se izgovaraju u jeziku, iz kojega primamo riječ, ako imamo s njima jednak glas; izgovaramo onako, kako izgovara narod, od kojega potječe kulturna riječ. U svakom slučaju bit će odlučan i mjerodavan izgovor u latinskom jeziku, jer su iz njega, pored grčkoga, proistekle premnoge tuđe kulturne riječi.

U Hrvata nema nikakva pravila za kakav osobiti izgovor slova *s*, kako bi se izgovaralo prije ili poslije likvidnoga glasa, ili između dva samoglasnika. Nema nikakva fonetična pravila, da bi se tuđe *s* iza *l*, *m*, *n*, *r* izgovaralo kao *z*, niti da bi se *s* drukčije izgovaralo usred riječi, a drukčije na početku i na kraju riječi, na pr. u riječima *sensacija*, *sensal*, *sensualan*, *sensibilan*, *konsens*, *nonsens*. Toga ima u drugim jezicima, a sad se u nas jedni drže grčkoga ili romanskoga (lat. tal. franc.) primarnoga i izvornoga izgovora, a drugi njemačkoga izgovora latinskih i romanskih kano i germanskih riječi. Kojega ćemo se izgovora držati mi, u tom je spor. Svakako nama ne treba i ne smijemo ići u Berlin, da se učimo izgovarati *s* u romanskim tuđicama. Držimo se latinskoga i romanskoga izgovora latinskih i uopće romanskih kulturnih riječi.

Kulturnih riječi, tuđica i posuđenica ima i iz grčkoga, ali, kako smo ih primali ne upravno iz grčkoga, nego preko latinskoga i drugih zapadnih romanskih jezika, izgovaramo ih kao u latinskom ili u talijanskom jeziku, preko kojega smo i kulturu primali. Tako se dogodilo, da se grčko

slovo *s*, koje se zove »*sigma*« i izgovara se samo kao *s* – a ima u grčkom i osobito slovo za *z*, »*zeta*« (*Bizant, Zenon, zodijak, Zoe, zona, zoologija, zefir* i t. d.) – u grčkim riječima, koje smo primili, izgovara kao *z*, jer smo ih primili od Latina i Romana uopće. Ali u nas ima više riječi, u kojima se sačuvalo samo grčko slovo *s* iza likvida i intervokalno, a to su na pr.: *Arsen, Arsenij, Arsenović, Atanasij, Iso, Isidor, Persa, poklisar, hrisovulja, sv. Vlasi* (u Dubrovniku, Vlaho), *eleison, Vaso, Vasilije* (ispor. *basilisko, basilak, bosilak, bosilje, Basilije*), pa nekoliko hebrejskih riječi, koje smo preko grčkoga primili: *fariseji, Isaija, Isus, Jerusalem* ili *Jerusolim, Samson, Jelisava, Josip, Josua, Mojsija* i t. d. Isporedi riječi iz lat. jezika: *cesar, gusar* (od *kursar*) i *rusa* (u Dubrovniku).

U latinskom se *s* između dva vokala izgovara kao *z*, inače nema nikakva pravila, da bi se *s* drukčija nego kao *s* izgovaralo iza likvidnih suglasnika *l, m, n, r*: *cursus, pulsus, impulsus, falsus, falsificare, census, mensus, pensus, concursus, versus, adversus, reversus, perversus, universus; anser, densus, ensis, immensus, mensa, mensis, mensura, impensa, pensum, diversus, Porsenna, compenso, compensatio, conversatio, consumo, consumatio, consilium, consolor, consono, consors, consul, consulo, consulto, praesidium, ursus* i t. d. Takvom izgovoru imamo u hrvatskom tragova: *bursa* (byrsa), *kursar* (od *cursarius*), *Mrsunj* (od *Marsonia*), *Marsilja* (*Marsilia*), *Ursula* (Uršula), *Ursa, orsan* (u Dubrovniku, od *arsenal*), »*Transit*« naslov stare hrv. knjige (1507).

U talijanskom se jeziku *s* izgovara svugdje kao *s* (osim između dva vokala). U Deanovićevu tal.-hrv. rječniku (1942), u kojem se dava i izgovor slova *s* u talijanskim riječima, imamo tomu mnoštvo potvrda (*compensa -bile, -re, -zione, arsenale, arsenico, borsa, concorso, corso, consenso, console, consorzio, impulso, immenso, torso, pensiero, pensione, pensionare, Persia, persiano, presidio, presidente, presentire, riserva, riservare, risolvere, risoluzione* (resolucija), *risorsa, risorgere, sorso* i t. d., *sensazione, torso; mensa, mensile, mensola* (stolić), *parsimonia, salsa; censo, censore, incenso, incensare* i t. d.). Ispor. naše posuđene riječi *barsa* (od srednjolat. *bersa*), *birsa, brsata* (tal. *birsa, bersa*), *bursa, Mrsunj* (*Marsonia*).

U francuskom se jeziku *s* između dva vokala izgovara kao *z*, osim u složenicama, u kojima drugi dio počinje sa *s*: *monosyllabique, parasol, cosinus, vraisemblable, parasite, parasélène, parissyllabe*. (O to se pravilo ograđuje Adamović u Franc.-hrv. rječniku, 1901 navodeći franc. *parasite*, a hrv. *parazit* mj. *parasit*.) Izgovara se kao *z* u složenicama, kada *s* stoji iza prefiksa *dés-, més-*, i uopće, obično, iza prefiksa *ré-* i *pré-*; to je francuski izgovor, na pr. u riječima: *préserver, préservateur* i izvedene, *présidence, président, présid-ial, -er, présomption* (ali mi nijesmo dužni nimalo, da se držimo toga izgovora različna od lat. i tal. izgovora, osim ako slijepo ne slijedimo Francuze). U tom francuskom izgovoru imamo tražiti izvor izgovora *s* između dva samoglasnika: *prezident, prezidium* (od lat. *praesidium*). Kao *s* izgovaraju se neke riječi, na pr. *présupposer, présalé* i t. d.

Nema nikakva pravila, da bi se *s* iza *m*, *n*, *l*, *r* izgovaralo kako drukčije u složenicama s prefiksom, na pr. *bourse*, *boursier*, *convers*, *-e*, *-er*, *-ion*, *cens*, *censure* i sve izvedene, *consacrer*, *consanguin*, *consécration*, *consécutif*, *conseil*, *consonant*, *consentir*, *conséquence*, *conserv-e*, *-er*, *-ateur*, *-ation*, *considérer*, *consigner*, *console*, *consul*, *consulaire*, *consulat*, *consultant*, *consommation*, *consumer* i t. d.; *impuls-if*, *-ion*, *dispenser* (i izved.), *défens -e*, *-eur*, *-if*, *offens-ant*, *-e*, *-é*, *-er*, *-eur*, *-if*, *émuls-if*, *-ion*, *univers*, *-alité*, *-aux*, *-ité* i t. d., *Perse*, *persique*, *sensation*, *sensuel*, *insult-e*, *-ant*, *insurgent*, *intens-e*, *-if*, *Corse*, *corset*, *pension*, *-naire*, *-at*, *-er*, *pervers*, *falsificateur*.¹

Za engleski jezik vrijede gotovo sve ista pravila kao u francuskom. U Lochmerovoj slovnici engleskog jezika ima izgovor riječi sa *s*. Ovdje ću navesti samo one engl. riječi s izgovorom *z*: *resemble*, *-lance*, *resolved*, *resistance*, *reserve* (gl.), *reserved*, *resolution*, *irresolution*, *deserve*, *Windsor*, *result*, i t. d. ispor. *tajmz*, *Temza* i riječi sa *ex* (*examine*, *exertion* i dr.), ali *pension* (penš-), *proselyte*, *presume* i sve druge, kako rečeno u francuskom jeziku.

U njemačkom jeziku izgovara se *s* na početku riječi, između dva vokala i iza suglasnika *l*, *n*, *r* kao *z*. P. Budmani piše u Akad. riječn. s. v. *konsuo*: »U naše vrijeme po sjevernijim krajevima zamjenjuje se *s* glasom *z*: *konzul* (*konzuo*) po njemačkom izgovoru«. A kod riječi »*Perzija*« piše T. Maretić: »*Perzija*« isto što *Persija*. Glas je *-z-* po nem. ili po tal. izgovoru.« Po tal. izgovoru nikako nije. Ono, što navodi Maretić s. v. *Perzija* iz knjige S. Rose 129^b, netačno je, jer toga nema u Rose; što navodi dva primjera iz Gundulićeva *Osmana*, to je Đ. Körbler krivo transkribirao (u bilješci stoji »*Persie*«, što bi trebalo čitati *Peršije*, a ne *Perzije*, pak to i popravlja M. Rešetar u III. izd. Gundulićevih djela).

Ostaje dakle u nas samo njemački utjecaj kako na B. Šuleka, Adamovića, tako i na neke druge pisce.

U Hrvata je književna tradicija pisati *s* iza *n* i *r*, ispor. u Akad. rječniku: *dispensacion*, *dispensanje*, *dispensati*, *dispensavati*, *konsakrati*, *konsangvinitad*, *konsekrati*, *konsentiti*, *konserva*, *konservati*, *konservatur*, *konsistorij*, *konsol*, *konsolida*, *konsul*, *konsuo* i sve izvedenice, *Orsola*, *Orsula*, *pensati*, *Persa*, *Persida*, *Persija* (u Mikalje, Bele) i sve izvedenice, *persona* i t. d.

Po talijanskom mletačkom izgovoru imamo u Akademijskom rječniku ove riječi: *konšiljer*, *konšiljati*, *Oršola*, *Oršula*, *Oršulić*, *penšijun*, *Peršija* i izvedenice, *peršin*, *peršijana*, *peršona*, a u narječju dalmatinskom u gradovima čuje se: *borša*, *konšerva*, *rišerva*, *šalša*, *šenšacjun* i t. d., dakle š mjesto *s* (a nema dijalektično *z* mjesto *s*). Kožičić (1530) ima *Prs-ija*, *-ijanin*.

¹ Dok Adamović ima u rječniku točan francuski izgovor sa *s*, ipak on u hrv. piše *konzul*, *-at*, *-ski*, *perzijski*, *Korzika*, *penzija*, *burza*, *cenzor*, *cenzura* po njemačkom izgovoru mjesto po francuskom, a ostaje pri *konserva*, *konsola*.

U Kozenovu Geografskom Atlasu priređenom od dr. M. Šenoë imamo primjere izgovora stranih geografskih imena sa *s*: *Alhesiras, Andalusija, Anvers, Bolseno, Korsika, Marsala, Marsej* (Marseille), *Tirso* i t. d.

Primajući strane riječi držimo se u izgovoru pravila, koja i inostrani imaju za svoje riječi:

1. *s* među dva samoglasnika u riječima primljenim iz latinskoga i grčkoga jezika izgovara se kao *z* po latinskom (i romanskom) izgovoru: *analiza, apoteoza, fizika, filozofija, hipnoza, kauzalan, kriza, pauza, paraliza, sinteza, teza, Muza, muzika, gimnazija, mauzolej, muzej, hrizantema, Anastazija, Elizabeta; prezent; Pariz, Suza, Roza, Rozalija, revizor, vizum, Cezar, Azija, Sirakuza, Kavkaz, Meduza, Suzana, Piza, Kazablanka, Kazerta*; ispor. još *fuzija, konfuzija, pozitivan, psihoza, revizija, dezterter* i t. d.

Boranić u Pravopisu (g. 1947.) str. 38. i 39. pravi razliku između općih i vlastitih imenica: *s* se izgovara u općima *z*, a u vlastitima *s*. Kako praviti razliku između *pauza* i *Pauzanija, Azija* i *Aspazija, Kavkaz*? Može se praviti razlika između riječi posuđenica (t. j. davno udomaćenih) i tuđica (t. j. neudomaćenih, koje se riječi još osjećaju kao tuđe), kao na pr. *Hesiod, Aspazija, Isida, Lisandar, Sisif, Dionis, Lisimah, Isokrat, Isidor, Esop* u ovima izgovarati *s*, a u onima (udomaćenim) *z*, ali pitanje »udomaćenosti« je relativno, kako za koga, zato je *s* praktične strane po-desno, da se ne pravi razlika, nego da se svugdje izgovara *z* između dva vokala.

2. *s* između dva vokala u složenicama, kojih se drugi dio počinje sa *s*, ne izgovara se kao *z*, nego kao *s*: (*septičan*) *antiseptičan*; (*simetričan*) *asimetričan*; (*socijalan*) *asocijalan*; (*sektor*) *prosektor*; (*sektura*) *prosektura*; (*socijalizan*) *neosocijalizam*; (*signatura*) *kontrasignatura*; (*sonancija*) *resonancija*, por. *asonancija*; (*sinus*) *kosinus*; (*sono*) *unisono*; (*sekcija*) *vivisekcija*; (*sigmatki*) *asigmatki*; (*signirati*) *designirati, resignirati*, ispor. *asignirati*; tako i *presumptivan*.

3. *s* (bezvučni) izgovara se pred *b* i *m* kao zvučno *z*: u nastavcima *-izam* (ismus, na pr. *arhaizam, ostracizam* i t. d.), dalje *kozmos, korizma, kozmičan, kozmopolit, kozmetika, krizma, Kuzma, Lezbos, lezbijski, shizma*, ali ostaje *Ismail, Ismailija, Ismet, Smirna*.

4. *s* iza *r* stalno u nas izgovara se kao *s*: *avers, ekskurs, komers, konkurs, kurs, Mars, rekurs, revers, univers, vers*, a tako ostaje u padežima i u izvedenicama: *kursa, kursivan, kursist, universa, universalan, versifikacija, ekskursija, dispersija, versija, versirati*.

5. U Boranićevu Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika (9. izdanje 1947) str. 39. piše: »Suglasnik *s* prelazi u *z* i onda, kad stoji između *n* ili *r* i samoglasnika.« To se glasovno pravilo ne može potvrditi za hrvatski jezik. U grčkom, latinskom, talijanskom, francuskom i engleskom jeziku nema pravila, da se *s* iza *l, n, r*, a *s* ispred vokala, kako drukčije izgovara nego kao *s*; nema ga ni u hrvatskom, a ne može ga po naravi hrvatskih glasova ni biti; stoga *s* latinskih, talijanskih, francuskih i t. d. riječi ostaje nepromijenjeno u nas:

ls: ekscelsior (excelsus), emulsija, falset (glas), falsifikat, falsificirati, impuls, impulsivan, konvulsija, Paracelsus, puls, pulsirati;

ns: ansambl, Anselmo, defensiva, defensivan, dimenzija, dispanser, ekstenzija, ekstenzivan, ekspansija, ekspansivan, insekt, insinuacija, insula, insulin, insult, intenzivan, inversija, kompensacija, kondensator, konsul, konsulat, konsult, konsultativan, konsultirati, mansarda, mensa, mensualno, mensura, ofensiva, ofensivan, pensija, pension (pansion), pensioner, pensionat, pretenzija, sensal (mešetar), sensualan, sensualnost, senšitivan, tonsura, utensilia; ostensorij, responsorij; censor, censura (census), recensija, recensent;

rs: arsa, arsen, arsenal, arsenij, arsenik, Arsen, Arsenij; aversija, bursa, bursijanac, Borsalino, dispersija, ekskursija, farsa, Farsal, katarsa, Korsika, corso (korso), komparsa, konkurs, konversacija, kurs, marsijanac, malversacija, Mursa (Osijek), Orsat, Orseolo, Orsini, Parsifal, Persa, Persej, Persida, Persija, persijana, Persijanac, persijski, Persefona, persiflaža, persiflirati, persona, personal, perversan, retorsija, rekurs, revers, subversivan, torso, univers, universa, universalan, universitet i t. d.

Ispor. Samson, Nelson, Pirson, Robinson, Wilson i t. d.

Isti Pravopis na str. 39. postavlja drugo pravilo: »kad se drugi dio složenice počinje sa s pa se i sam upotrebljava, tad s ne prelazi u z: prema *syndetum*: *sindet* valja pisati *asindet*, *a-syndetum*; prema *sonant*: *konsonant*.« To pravilo je dobro, samo ga treba dosljedno primijeniti na mnogo stranih riječi: *sekvencija* – *konsekvencija*, *konsekventan*; *servirati* – *konservirati*, *konservator*; *sideralan* – *intersideralan*; *signirati* – *konsignirati*; *solventan* – *insolventan*; *solidan* – *konsolidacija*.

Kad je takvo pravilo utvrđeno, onda se može uopće za hrvatski postaviti stalno, jednako i dosljedno pravilo, da u složenicama sa prefiksom, kojih se drugi dio počinje sa s, s uvijek ostaje nepromijenjeno: *konsekracija*; *konsekucija*; *konsekventan*, *konsekvencija*; *konsens* (per consensus); *konserva*, *konservator*, *konservatorij*; *konsilium*; *konsignacija*, *konsignirati* (ispor. *asignacija*); *konsistorij*; *konsolidacija*; *konsonant*; *konsorcij*; *konsul* i sve izvedenice: *konsulat*, *konsulski*; *konsult* i sve izvedenice: *konsultor*; *konsum*, *konsument*, *konsuman*, *konsumacija* i t. d.

6. Uzmimo još tude riječi, gdje bi morao ostati s iza prefiksa:

in: insekt, inserat, insinuacija, insistirati, insolentan, insolventan;

per: persekucija, persiflaža, persistirati;

pre: preservirati, presidiј (praesidium), presidijalni, president, pre-sumpcija;

re: rezervirati, residencija, resignirati, resolucija, resonancija, resorbirati;

para: parasit, parasol i t. d.

Ostajući pri tom načelu izgovaranja tuđega s, sačuvat ćemo jednoličnost i dosljednost izgovora od više riječi s istom osnovom: *asignacija*, *designacija*, *konsignacija*, *resignacija*, *resignirati*, *insignija*; *konsonant*, *resonanca*; *apsorpcija*, *resorpcija*, *apsorbirati*, *resorbirati*; *solucija*, *apso-*

lucija, resolucija, apsolutan, resolutan, apsolvirati, apsolvent, insolvent; insolentan; servirati, konservirati, preservirati, rezervirati, reserva; konsult, konsultativan, insult; konsum, konsument, konsumacija; presumpcija, presumptivan; opservatorij, konservatorij, rezervacija, reservat, reservoir; servus, conserva, reserva, preservativ; asistirati, insistirati, persistirati, resistirati, eksekucija, konsekucija, persekucija. Tako bi za nas jednostavno otpala pravila za francuski izgovor pre-, re-, se-

R É S U M É

L'auteur soutient l'opinion sur une prononciation plus conséquente des *s* romains et grecs dans les mots étrangers de notre langue en alléguant la tradition littéraire: le *s* initial en tant que *s*; le *s* intervocalique de langues classique et romanes en tant que *z* (muza, kriza, revizor, viza); le *s* intérieur se trouvant devant les consonnes sonores en tant que *z* (kozmos, krizma, kuzma, Lezbos, shizma, -izam < -ismus); le *s* intérieur postconsonantique se trouvant devant une voyelle en tant que *s* (eksaktan, eksemplar, eksod, eksotičan, apsurd, apsolvent, apsolutan); le *s* après les liquides *l, m, n, r*, en tant qu'un *s* (et non un *z* à la manière allemande), ce qui vaut surtout pour les mots composés dont la première partie s'emploie aussi toute seule: sonant – konsonant; apsorpcija – resorpcija; solucija, apsolucija – resolucija; sistirati – insistirati, signirati – de-, kon-, re- signirati, asignacija – konsignacija; servirati – konservirati, konservator, opservator, reserva, rezervirati etc. En face du lat. praesidium il faudrait dire aussi en croate ou serbe presidij, president.